

ЕКСГУМАЦІЇ ЖЕРТВ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

Оксана Калішук

Уже аксіоматичним стало твердження про спільне минуле як найбільший камінь спотикання у міждержавних та міжнаціональних відносинах України та Польщі. На небезпеку перебування двосторонніх контактів у сформованому впродовж десятиліть полоні взаємних нерозумінь, де домінують “ексгумації тіл загиблих земляків” та “нескінченні, позбавлені сенсу взаємні звинувачення” вказував ще 1992 р. історик Владислав Серчик¹. Парадоксально, але у випадку українсько-польських історичних дискусій, центральним моментом яких стали події 1940-х років, ексгумаційні роботи не лише не сприяли узгодженню позицій, а радше навпаки – стали додатковим подразником.

Саме тому, надважливою є думка, висловлена Агнешкою Войтковською, щодо впливу емоцій на кінцевий результат досліджень: “... є дуже важливим, аби [усі роботи] проводили спеціалізовані науковці, які підходять до своєї праці професійно і з “холодною головою”, не дозволяючи розгулятися емоціям, котрі часто-густо спроможні збурити об’єктивний погляд на досліджувану проблему. Належить рівно ж мати на увазі, що ексгумаційні дослідження є переобтяженими психічно, особливо коли маємо справу з рештками дітей”².

Питання ексгумацій жертв Волинської трагедії вийшло далеко за межі академічного дискурсу. Воно опинилося в центрі уваги політиків та суспільства. Як зауважив Міхал Ольшевський – навіть по вибуху російсько-української війни брак згоди слугував з польського боку претекстом до підігрівання антиукраїнських настроїв; не потрібно було шупальців Кремля, вистачало польської люті, символом якої став пам’ятник у Домоставі з наколотою на тризуб дитиною³.

Дозволимо також ремарку щодо юридичної сторони справи. Дозволи на проведення пошукових робіт, ексгумацій та облаштування пам’ятників

¹ Serczyk W. Historia Ukrainy. Warszawa, 1990. S. 7–18.

² Wojtkowska Agnieszka. „Archeologia zbrodni wołyńskiej.” Rozprawa doktorska, Uniwersytet kardynała Stefana Wyszyńskiego Wydział Nauk Historycznych Instytut Archeologii, 2023. S. 134. Див. також: Wojtkowska Agnieszka. Zbrodnia wołyńska i archeologia. *Biuletyn IPN*. 2024. Nr 11. S. 102–112.

³ Olszewski Michał. Dobre wieści w sprawie ekshumacji ofiar? Nie dla prezesa IPN: rzeź wołyńska. *Gazeta Wyborcza*. 2024. 232 (4. X). S. 9.

можуть видавати Український інститут національної пам'яті, Державна міжвідомча комісія з увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій і Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. І будь-які ексгумаційні роботи повинні відбуватися у правовому полі. І жодні емоції та маніпуляції не можуть бути підставою для порушення законодавства.

Кейс ексгумацій.

Найкраще досліджені поховання жертв міжетнічного протистояння в Острівках і Волі Островецькій, де була проведена єдина послідовна ексгумація. У 1992 і 2011 рр. на місці захоронень, які отримали в літературі назву “поля смерті”, або “трупного поля”, виявили сліди розкопів, що їх проводили працівники КДБ 1975 р. в межах однієї з карних справ над “українськими націоналістами”⁴.

Перша ексгумація жертв волинського конфлікту між українцями і поляками відбулася 1992 р. Ще до підписання Угоди про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 р. Любомльська районна рада дозволила Товариству приятелів Кременця і Волинсько-Подільської землі проведення комплексу робіт (зокрема й ексгумаційних) з увічнення пам'яті загиблих поляків на території району⁵.

Пошуко-ексгумаційні роботи у Острівках і Волі Островецькій тривали з 17 до 20 серпня 1992 р., а приймали в них участь окрім членів Товариства приятелів Кременця і Волинсько-Подільської землі вояки Надбужанського відділу Прикордонної охорони в Холмі⁶. З їх результатами громадськість доволі детально ознайомили Роман Мендрю⁷,

⁴ Popek L. Ostrówki. Wołyńskie ludobójstwo. Warszawa, 2011. S. 49.

⁵ Сергієнко М. Кроки до примирення. На кладовищі між колишніми селами Острівки і Воля Островецька відбулася церемонія перепоховання останків поляків – жертв міжетнічного конфлікту 1943 року. *Наше життя*. 2011. 8 вересня. № 68. С. 3.

⁶ Ekshumacja zwłok ofiar UPA na Wołyniu. *Polska Zbrojna*: gazeta codzienna Wojska Polskiego. Warszawa, 1992. Nr 164 (21–23 Sierpnia). S. 2

⁷ Мądro R. Badania masowych grobów ludności polskiej zamordowanej przez nacjonalistów ukraińskich w roku 1943 w powiecie lubomelskim. Część I – Przebieg i wyniki ekshumacji w Woli Ostrowieckiej. *Archiwum medycyny sądowej i kryminologii*. 1993. Tom 43 (LIII). Nr 1. S. 47–61; Мądro R. Badania masowych grobów ludności polskiej zamordowanej przez nacjonalistów ukraińskich w roku 1943 w powiecie lubomelskim. Część II – Przebieg i wyniki ekshumacji w Ostrówkach. *Archiwum medycyny sądowej i kryminologii*. 1993. Tom 43 (LIII). Nr 1. S. 64–78; Мądro R. Wyniki badań masowych grobów ludności polskiej zamordowanej przez ukraińskich nacjonalistów w 1943 r w powiecie lubomelskim. *Na Rubieży*. 1993. Nr 3. S. 21–24.

який приймав у них участь, Леон Попек⁸, Олаф Попкевич⁹ та Івона Теул¹⁰. У відкритому гробі згідно звітів віднайшли рештки щонайменше 80 осіб,

Чимало дискусій викликала ексгумація влітку 2008 р. останків понад 200 поляків, убитих, за попередніми оцінками, експедицією Леона Попека, упівцями у серпні 1943 р. в с. Острівки на Волині. Польське радіо повідомило про розкопки та віднайдення сотні останків малих дітей – до 6 років і 50 дітей – до 12 років; решта скелетів, припустили належали їх матерям¹¹. Для з'ясування результатів розкопок у Львові було створено комісію, яка заявила, що кількість віднайдених останків польські археологи завищили удвічі. Відповіддю стала відмова польської сторони підписувати акт комісії, в якому фіксували останки 136 віднайдених осіб. Польські археологи наполягали на віднайденні ними останків 261 особи¹². Надалі кількість жертв, яку оприлюднювали польські медіа лише зростала – від 300 до 500, а згодом – понад тисячу і навіть 1 800.

Наступна ексгумація на теренах давніх Островків та Волі Островецької відбулася 2011 р. Тоді віднайшли рештки вбитих на так зв. “полі смерті” чи “трупному полі”¹³ та на території школи. “Діти на полі трупів” – під таким заголовком впливова польська газета надрукувала статтю, у якій говорилося, що “археологи віднайшли на Волині могили з тілами 500 поляків”¹⁴. І вже тоді українські учасники волинської дискусії твердили: “не про те зараз ідеться, хто кого більше мордував,

⁸ Popiek Leon. Ekshumacja szczątków ludności polskiej wymordowanej przez UPA w pow. Lubomelskim. *Biuletyn Informacyjny: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Okręg Wołyński. 27 Wołyńska Dywizja AK*. 1993. Nr 2/38. S. 27–45.

⁹ Popkiewicz O. Poszukiwania mogił ofiar rzezi wołyńskiej na terenie Ukrainy na podstawie wyników prac archeologiczno-ekshumacyjnych w Ostrówkach i Woli Ostrowieckiej. Anna I. Zalewska (red.). *Archeologia współczesności*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Zarząd Główny: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział, 2016. S. 107–122.

¹⁰ Teul I. Czytanie z kości: reportaż z badań antropologicznych z Woli Ostrowieckiej. *Kwarta: pismo historyczno-społeczne*. 2011. Nr 1. S. 14–21; Teul I. Ofiary zbrodni wołyńskiej w świetle badań antropologicznych (Wola Ostrowicka, Ostrówki, Gaj). *Cmentarze zbrodni: zapiski z Chwarszczan / Przemysław Kołosowski (red.). Chwarszczany: Czarny Templariusz*, 2018.

¹¹ Знайдено останки понад 200 жертв УПА – польське радіо. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2011/08/15/52280/>

¹² Скандал з жертвами УПА – їх не можуть порахувати. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2011/08/31/53591/>

¹³ Kruczek, Adam. Wołyńskie pola śmierci. *Nasz Dziennik*. 2011. 162 (14 lipca). S. 20–21

¹⁴ Serwetnyk T., Zychowicz P. Dzieci na Trupim Polu. URL: <https://www.rp.pl/swiat/art14326481-dzieci-na-trupim-polu>

убивав чи рятував у ті криваві роки війни, коли найбільші агресори планети – Гітлер і Сталін – були тільки зацікавлені в роздмухуванні польсько-української ворожнечі. Говоримо про необхідність цивілізованого вшанування жертв братовбивчого конфлікту. І щоб надалі між Україною та Республікою Польща існували цивілізовані та добросусідські відносини, на Волині й відбувається ексгумація жертв старого свавілля”¹⁵.

У травні 2012 р. відбулася ще одна експедиція, цього разу організована Фундацією Незалежності (Fundacja Niepodległości), з метою пошуку масового поховання мешканців двох сіл, убитих 30 серпня 1943 р.

Як це не дивно, але результати ексгумаційних робіт лише вкотре засвідчили розбіжності й гостроту міжнаціональних історичних суперечок. Львівські фахівці ствердили, що кількість віднайдених фрагментів людських тіл в Острівках, озвучена в польських ЗМІ, викликає сумнів (зокрема, нечисленність решток черепних коробок і довгих трубчастих кісток указує на штучне завищення загального числа в десятки разів). Варто звернути на суперечливість й інших знахідок археологів під час ексгумаційно-пошукових робіт. Так, до прикладу, більшість знайдених у похованні на території колонії Гай гільз від радянського автомата ППШ та пістолета ТТ датовані переважно 1943 р. і жодного німецького, що ставить запитання про приналежність партизанського загону. У результаті цих ексгумаційних робіт у с. Сокіл у жовтні 2013 р. перепоховали рештки 79 польських жертв (тоді як Владислав та Ева Семашки твердили про 600 вбитих поляків)¹⁶. На переконання Андрія Боляновського, на сьогодні найпромовистішим доказом невідповідності цифрових даних нині є саме результати ексгумації польських жертв¹⁷.

Варто згадати, що дискусійними були й висновки за результатами інших ексгумаційних робіт (як це, до прикладу, відбулося у випадку ексгумацій у Володимирі)¹⁸.

Крайніми на сьогодні слід уважати ексгумаційні дослідження у Пужниках на Тернопільщині під патронатом фундації Свобода і демократія (Wolność i Demokracja) 24 квітня 2025 р. Там працювала українсько-польська команда з понад 40 фахівців, а всього процес генетичних досліджень здійснюватиме загалом близько 50 вчених. Про їх

¹⁵ Устимчук Р. Ексгумація совісті. *Волинська газета*: громадсько-політичний тижневик. 2011. 25 серпня. № 34. С. 10.

¹⁶ Наумук С. Поляків поховали у селі, яке вони спалили. *Волинь*. 2013. № 118 (22 жовтня). С. 4.

¹⁷ Боляновський А. Проблема кількості польських жертв волинської трагедії 1943 року. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2013. Вип. 6; С. 135.

¹⁸ Чопюк В. Політика на кістках. URL: https://lb.ua/society/2013/02/05/188118_polityka_kostyach.html

остаточні підсумки говорити ще зарано. Однак, можемо уже сказати – завданням було поставлено не лише проведення повної ексгумації, а й наступні антропологічні дослідження та аналіз ДНК, що слід уважати новаторським. Попередньо відомо про віднайдення решток 42 осіб¹⁹. Автори деяких публікацій звертали увагу на те, що імена та прізвища перераховані на двох пам'ятниках, встановлених у Польщі (один із них розміщений у костелі в Немисловичах в Опольському воєводстві, інший – на кладовищі у Ратовіцах у Нижньосілезькому воєводстві).

Досвід проведених ексгумацій показує, що вони мають бути передовсім способом належного пошанування жертв з обох сторін, а не інструментом маніпуляцій довкола кількості жертв чи політичних дискусій.

Позиція політикуму

Питання ексгумацій у політичному дискурсі особливо гостро постало після заборони ексгумаційних робіт на польських похованнях в Україні після скандалу навколо пам'ятника у Грушовичах. Це викликало негативну реакцію у польському суспільстві, а отже й медіа-просторі²⁰. Українсько-польські відносини почали узалежнювати від згоди на проведення ексгумацій жертв Волинської трагедії²¹. Польський погляд відображає думка американського історика Джереда Макбрайта про те, що атмосферу псує впроваджена Києвом у квітні 2017 р. заборона польських ексгумацій в Україні; крок, який, на його переконання, важко витлумачити інакше, ніж українськими пересторогами, що ексгумації підтвердять підрахунки польських істориків щодо кількості жертв і перебігу злочину на Волині і Східній Галичині; глухий кут у справах історії є очевидним²².

¹⁹ W Puźnikach znaleziono fragmenty szkieletów co najmniej 42 osób. URL: <https://dzieje.pl/wiadomosci/w-puznikach-znaleziono-fragmenty-szkieletow-co-najmniej-42-osob> ; Komunikat Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Fundacji „Wolność i Demokracja”, Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie oraz Instytutu Pamięci Narodowej dotyczący zakończenia terenowego etapu prac ekshumacyjnych w dawnej wsi Puźniki na terytorium Ukrainy

²⁰ Аналіз медіа представлено: Lubicz-Miszewski, Michał. Starania i ekshumacje polskich ofiar na Ukrainie – w przekazie medialnym. *Bezpieczeństwo personalne a bezpieczeństwo strukturalne*. T. 10: *Oręż informacji*. Redakcja naukowa Teresa Grabińska i Norbert Świętochowski. Wrocław: Wydawnictwo AWL, 2021. 169–190.

²¹ Kiedy ruszą ekshumacje na Kresach? *Kronika Tygodnika*. 2021. Nr 1. 5 stycznia). S. 19.

²² Amerykański historyk patrzy na Wołyń. Jared McBride: Odpowiedzialność OUN i UPA za zbrodnie przeciw Polakom i Żydom to sprawy powiązane. Celem tych formacji było „oczyszczenie” regionu nie tylko z Polaków, ale też z innych „obcych”. *Tygodnik Powszechny*. 2018. 15 lipca. S. 56.

Для польського суспільства та політикуму відновлення ексгумаційних робіт на місцях колишніх поселень на Волині й у Галичині виявилось своєрідним лакмусовим папірцем. Старання польської сторони з весни 2017 р. про відновлення ексгумацій стали предметом, який досить часто піднімали польські журналісти і публіцисти, які займалися українсько-польськими відносинами. Цю тему порушували під час чергових річниць волинських подій та під час зустрічей політиків обох держав²³.

Про це заявляла найвища посадова особа, президент РП Анджей Дуда, спілкуючись із журналістами після покладання вінка до пам'ятника жертвам Волинської трагедії у Варшаві з нагоди Національного дня пам'яті жертв геноциду. Неоднозначну оцінку отримав цей крок і серед українського експертного середовища. До прикладу, Юрій Шаповал однозначно ствердив, що заборона ексгумацій не допомагає науковим дослідженням, а саму проблему вербалізувати повинні саме президенти²⁴. З 2017 р. Інститут національної пам'яті склав дев'ять подань до влад у Києві, а українські політики, своєю чергою, склали аналогічну кількість обіцянок зняти заборону²⁵. Обіцянку Володимира Зеленського зняти мораторій на ексгумацію останків польських жертв протистояння 1940-х років, оголошену під час візиту до Варшави 2019 р., по різному оцінили в Україні та Польщі. Щонайменше, навіть оцінюючи позитивно саму обіцянку Зеленського, в українському медіапросторі висловлювалося побоювання, що її реалізація ризикує стати замороженням проблеми замість її вирішення²⁶.

12 жовтня 2020 р. президенти Володимир Зеленський та Анджей Дуда підписали спільну заяву про співпрацю України і Польщі. Серед іншого у ній читаємо: “Засуджуємо злочини проти людяності, і вважаємо, що вони не можуть бути жодним чином виправдані. Визнаємо важливість гідного пошанування пам'яті невинних жертв конфліктів і політичних репресій XX століття. Наголошуємо на необхідності забезпечення можливості пошуку та ексгумації цих жертв в Україні та

²³ Miszewski M. L. Starania o ekshumacje polskich ofiar na Ukrainie w przekazie medialnym. *Bezpieczeństwo personalne a bezpieczeństwo strukturalne*, tom X: oręże informacyjne. Wrocław, 2021. S. 179.

²⁴ Місце в історії. Авторська програма Марини Фіалко. Гість Юрій Шаповал. Ефір від 12. 07. 18. URL: <https://nv.ua/ukr/radio/place-in-history/mistse-v-istoriji-avtorska-prohrama-marini-fialko-hist-jurij-shapoval-efir-vid-120718-2482725.html>

²⁵ Potocki M. Pięć metrów od ekshumacji. *Dziennik Gazeta Prawna: prawo, biznes, polityka*. 2024. 184 (20–22. IX): M16 – M18.

²⁶ Загребельний Ігор. “Історичні поступки” Польщі з боку Зеленського: вирішення чи замороження проблеми? URL: https://bastion.tv/istorichni-postupki-polshi-z-boku-zelenskogo-virishennya-chi-zamorozhennya-problemi_n32791

Польщі, щоб віддати належне їхній пам'яті та їхнім ще живим родичам і нащадкам у дусі пошанування історичної правди”²⁷. Те, що тоді попри усі докладені зусилля президентам обох країн не вдалося вивести справу польських поховань в Україні з глухого кута Томаш Стрик коментував у одному зі своїх текстів так: “Від моменту, коли волинське питання стало на початку 21 ст. ключовим у взаємовідносинах, Україна була реактивною або зрештою неактивною стороною. Її стратегія полягала на хованні голови у пісок і спробі переклати посилення польської громадської думки та політичної еліти. Останні кільканадцять років показало, що ця стратегія не працює”²⁸.

У 80-ту річницю волинських подій питання ексгумацій підняв прем'єр Матеуш Моравецький, наголосивши, що не буде остаточного українсько-польського примирення без пошуково-ексгумаційних робіт й перепоховання: “Ми, поляки, ніколи не заспокоїмося, доки не буде знайдено останньої могили жертв Волинської різанини”²⁹. Обґрунтуванням своєї позиції можна уважати наступну його тезу: “Наші українські сусіди і союзники, напевно, сьогодні, у час війни, краще розуміють як важливо для нас відшукати кожне місце, відшукати всі людські рештки, по-християнськи поховати, поставити хрест, запалити свічку, помолитися. Ми поляки ніколи не здамося доки останні кістки не будуть знайдені і тому це не тільки не будуть знайдені і тому це не тільки є наша справа й це також є справа українська”³⁰.

2024 р. виявився роком польсько-української кризи³¹. Скандалом довколо питання ексгумацій завершився виступ экс-міністра закордонних справ Дмитра Кулеби під час *Campusu Polska*. Аналізуючи гостроту реакції суспільства польські експерти вказували на те, що

²⁷ Andrzej Duda i Wołodimir Zełenski podpisali wspólną deklarację. Wezwali do zakończenia okupacji Krymu i agresji w Donbasie. URL: <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/ukraina-andrzej-duda-i-wolodymyr-zelenski-podpisali-wspolna-deklaracje/jsxg10t>

²⁸ Balcer A. Polacy i Ukraińcy wpadli w potrzask historii. Gesty prezydentów tego nie zmieniają. UEL: https://new.org.pl/751,stryjek_historia_polsko_ukrainska.html

²⁹ Premier Mateusz Morawiecki na Ukrainie: nie spoczniemy, dopóki ostatnia ofiara Zbrodni Wołyńskiej nie zostanie odszukana. URL: <https://www.gov.pl/web/premier/premier-mateusz-morawiecki-na-ukrainie-nie-spozniemy-dopoki-ostatnia-ofiara-zbrodni-wolynskiej-nie-zostanie-odszukana>

³⁰ Волосацька Н. “Не буде повного українсько-польського примирення, доки не відшукаємо всі людські рештки і не вішануємо їх” – Моравецький. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rokovyny-volynskoyi-trahediyi-vshanuvannya-polsksha/32499034.html>

³¹ Wyszczelski. Lato 2024 r. – tło i przebieg kryzysu polsko-ukraińskiego. *Polsko-Ukraińskie Studia Interdyscyplinarne*. 2024. Nr 1 (12). S. 107–121.

слова були сприйняті як безцеремонне легковаження і масової загибелі під час Другої світової війни, і пам'яті про ці події, культивованої сучасними поляками³².

“Без ексгумації, без вшанування наших жертв не може бути мови про хороше майбутнє. Це не питання історії, а справа загоєння рани, яка на сьогодні вже багато років відкрита. Без вирішення і загоєння рани не буде кращого майбутнього. Це не є справа історії, це є справа загоєння сучасної рани”, – заявив Косіняк-Камиш. “Без вшанування жертв Волині, Україна не увійде до ЄС” – ці слова міністра оборони Польщі Владислава Косіняка-Камиша сказані 29 серпня 2024 р. в ефірі *Polskie radio* запустили в Польщі нову хвилю українсько-польської війни пам'ятей³³. Днем пізніше, 30 серпня 2024 р. прем'єр РП Дональд Туск підтримав свого міністра, заявивши, що Україна так чи інакше повинна буде виправдати польські очікування і вона не буде членом ЄС без згоди Польщі. В такій позиції високопосадовця деякі експерти ладні вбачати передовсім холодний політичний розрахунок – Туск віддає собі звіт, які емоції у польському суспільстві викликає питання “волинської різанини”, а отже він не міг недооцінювати справи і скористав з останнього аргументу³⁴. Саме на згоду в питанні ексгумації вказував і міністр закордонних справ РП Радослав Сікорський, нагадуючи про долучення до нього президента РП Анджея Дуди, маршалка Сейму Шимона Головні. Очільник польської дипломатії у медіа помістив допис: “Повинні говорити правду про волинський злочин та інші важкі моменти

³² Motyka Grzegorz. Ekshumacja ofiar Wołynia mogą być ważnym krokiem w dialogu polsko-ukraińskim: pierwsza z tych prawd – o ludobójczych czystkach dokonywanych przez UPA – wywołuje bardzo gwałtowne reakcje po stronie ukraińskiej: wielu Ukraińców nie chce lub nie może w to uwierzyć: druga prawda – że ludność cywilna padła ofiarą nieuzasadnionej represji podczas akcji „Wisła” – jest z kolei trudna do zaakceptowania przez Polaków / mówi prof. Grzegorz Motyka, historyk, autor nagrodzonej książki o akcji „Wisła”, rozmawiała Anita Czuprym. *Polska*. 2024. Nr 101 (16.XII). S. 6–7; Motyka, Grzegorz. Zanim na Wołyniu spróchnieją kości: urzędnicy ukraińscy odrzucają wszystkie polskie wnioski o ekshumacje ofiar UPA; okrucy historii. *Gazeta Wyborcza*. 2024. Nr 227 (28–29.IX). S. 43.

³³ Kosiniak-Kamysz: Bez tego nie ma mowy o wejściu Ukrainy do Unii Europejskiej. URL: <https://dorzecz.pl/opinie/627972/kosiniak-kamysz-bez-tego-nie-ma-mowy-o-wejsciu-ukrainy-do-ue.html>

³⁴ Olszewski M. Dobre wieści w sprawie ekshumacji ofiar rzezi wołyńskiej? Nie dla prezesa IPN. URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,31355552,dobre-wiesci-w-sprawie-ekshumacji-ofiar-rzezi-wozynskiej-nie.html>

історії, і водночас обрати майбутнє. Це не політичне питання. Польське суспільство чекає на вирішення цієї справи”³⁵.

Ключем до розуміння мотивів польського політикуму до теми ексгумацій волинських жертв може бути теза голови PSL Косіняка-Камиша: “Символічної свічки недостатньо. Нам потрібні місця пам’яті і розуміння з боку всіх, хто сьогодні при владі в Україні, що це надзвичайно важлива справа для нас. Ми не хочемо роз’ятрювати ці рани, але щоб ці рани загоїлися, їх потрібно очистити та обробити” (при цьому в його розумінні “очищення цієї рани – це ексгумація, а обробка – це поховання і поминання”)³⁶.

Врешті-решт Україна та Польща обговорили технічні кроки для розв’язання проблеми ексгумацій загиблих під час Волинської трагедії, яка “отрує” відносини між країнами. Про це сказав міністр закордонних справ України Андрій Сибіга за результатами свого візиту до Польщі. На узалежнення прийняття рішення щодо ексгумацій і політичної кон’юнктури звернула увагу французька “Le Monde”. Газета зауважила, що напередодні президентської кампанії уряду Дональда Туска залежало на досягненні порозуміння, аби відбити можливі атаки правіці. Автор французької газети зауважував, що кандидат у президенти Кароль Навроцький, якого підтримала партія “Право і справедливість”, неодноразово звертався до теми волинських подій і порозуміння з Україною зробило не таким простим використання цієї трагедії у політичних цілях³⁷.

Дискусійним виглядає твердження знаного фахівця українсько-польських відносин Гжегожа Мотики, що польська влада складаючи ритуальні вислови обурення з приводу заборони ексгумацій, водночас не докладала реальних зусиль, щоб змінити існуючий стан речей і лише під тиском громадської думки представники польського міністерства

³⁵ Sikorski i szef MSZ Ukrainy o zbrodni wołyńskiej. „Polskie społeczeństwo oczekuje załatwienia sprawy”. URL: <https://www.wprost.pl/kraj/11809989/radoslaw-sikorski-w-ukrainie-o-ekshumacji-ofiar-zbrodni-wolynskiej-uzyskalem-zapewnienia.html>

³⁶ Kosiniak-Kamysz: Domagamy się ekshumacji i godnego pochówku ofiar zbrodni wołyńskiej. URL: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8759500,kosiniak-kamysz-ekshumacja-godny-pochowek-rzez-wolynska.html>

³⁷ Iwaniuk J. La Pologne et l’Ukraine s’accordent sur l’exhumation des victimes du massacre de Volhynie. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2025/01/15/la-pologne-et-l-ukraine-s-accordent-sur-l-exhumation-des-victimes-du-massacre-de-volhynie_6499283_3210.html

культури почали домагатися визначення... початку роботи польсько-української комісії, створеної для вирішення цього питання³⁸.

Не менш промовистою є переконаність одного із знаних експертів – Лукаша Адамського – що справа ексгумацій буде вирішена не за заявою міністрів закордонних справ про зняття мораторію, а тоді, коли будуть розглянуті клопотання від польських установ; лише початок розкопок після адміністративно-бюрократичної процедур за кілька місяців можна буде говорити про розв’язання проблеми³⁹.

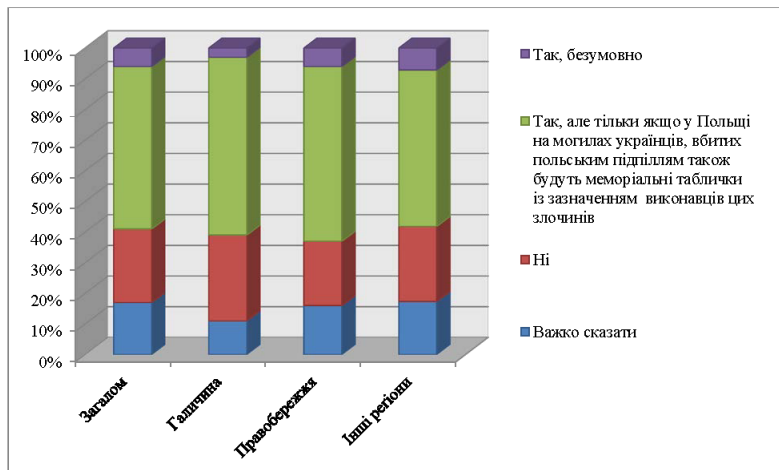
Опубліковані у “Речіпосполитій” результати досліджень IBRiS для More in Common Polska, дослідницької організації, яка займається протистоянню поляризації, показали, що 49 % респондентів, яких запитували про очікувані кроки вдячності з боку України щодо Польщі за допомогу, уважали необхідними перепросини за волинські події і уможливлення ексгумації жертв⁴⁰.

³⁸ Motyka G. Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Wojtkowskiej, Archeologia zbrodni wołyńskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Nauk Historycznych – Instytut Archeologii, Warszawa 2023, ss. 191. URL: https://stv.uksw.edu.pl/sites/default/files/recenzja2_3.pdf

³⁹ Каневський Д. Дозвіл Києва на ексгумацію на Волині. URL: <https://www.dw.com/uk/dozvil-kieva-na-eksgumaciju-zertv-volinskoj-tragedii-poglad-z-varsavi/a-70923347>

⁴⁰ Flieger E. Wołyń nasz problem. *Rzeczpospolita*. 2025. 92 (19–24 kwietnia): A4.

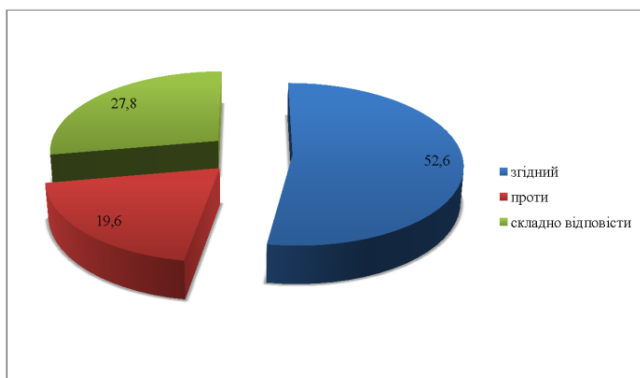
За даними всеукраїнського національно репрезентативного опитування, проведеного Info Sapiens 11–15 серпня 2022 р. на замовлення польського центру на замовлення польського центру діалогу ім. Ю. Мєрошевського (результати якого у Польщі назвали шокуючими), половина українців (53 %) готова на спорудження цвинтарів з хрестами й встановлення інформаційних табличок із зазначенням УПА як винуватців смерті польських мешканців цих сіл⁴¹.

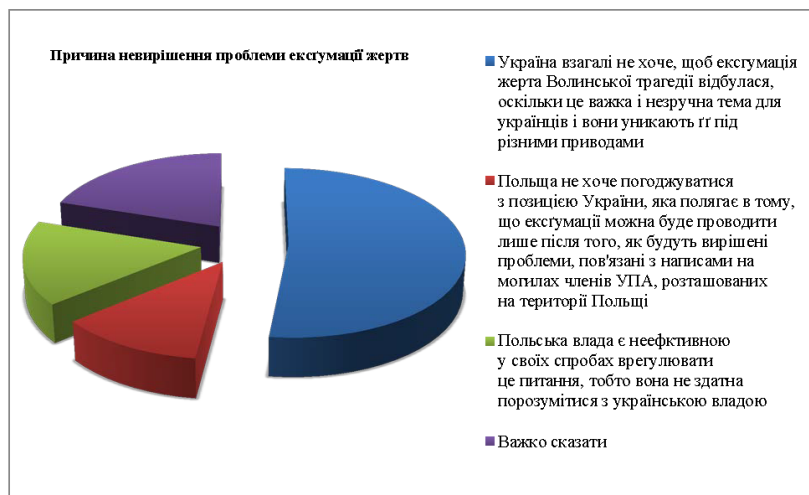
Промовистими є й результати соціологічного опитування серед поляків щодо взаємопов'язаності вступу України до ЄС та ексгумацій жертв волинської трагедії. Понад 50 % анкетованих під час опитування SW Research на замовлення гр. pl ствердили необхідність позитивного вирішення цієї проблеми⁴².

⁴¹ Польща і поляки очима українців. Результати опитування громадської думки в Україні. Варшава: Центр діалогу ім. Юліуша Мєрошевського, 2022. URL: <https://mioroszewski.pl/upload/2022/11/польща-і-поляки-очима-українців.pdf>

⁴² Warunkiem wejścia Ukrainy do UE zgoda na ekshumację ofiar rzezi wołyńskiej? Najnowszy sondaż. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/warunkiem-wejścia-ukrainy-do-ue-zgoda-na-ekshumację-ofiar-rzezi-wołyńskiej-najnowszy>

Як і відповідь на питання хто повинен у ситуації з ексгумаціями, які виявляють, що більшість опитаних перекладають провину на українську сторону⁴³.

Чимало представників правниці, кресових та комбатанських середовищ після появи інформацій про отримання згоди на ексгумаційні роботи

⁴³ Поляки про Україну та польсько-українські відносини. Скільки змін, скільки продовження? Звіт дослідження для Центру Мєрошевського, Варшава січень 2025. URL: <https://mierszewski.pl/upload/2025/03/поляки-про-україну-та-польсько-українські-відносини.pdf>

висловлювали перестороги та недовіру⁴⁴. Заради справедливості слід вказати, що навіть серед нащадків жертв волинських подій далеко не всі поділяють думку про конечну необхідність ексгумацій. Розголос отримала позиція Катажини Сурмяк-Доманської, яка заявила: “Як нащадок жертв етнічних чисток на Волині, хочу сказати, що я не чекаю жодних ексгумацій. Я вважаю жакливою ідею розкопувати землю в країні, де йде війна, щоб знайти кістки 80-річної давнини, в той час, як її ще треба розкопувати, щоб встигати ховати свіжі. І негідно ставити такий ультиматум людям, притиснутим до стіни”⁴⁵. Голосом здорового глузду слід уважати позицію колишнього посла РП у Києві Яна Пекло, який пояснював, що “важко вимагати від України, щоб та займалася ексгумаціями польських жертв, коли там триває війна”. Значно краще бути поміркованими. Справа не є односторонньою, адже влада у Києві прагне вшанування українських жертв у боротьбі з советами. І треба пам’ятати, що лише Росія зацікавлена у колотнечі Польщі й України у справі Волині⁴⁶.

Прикметно, що напередодні початку ексгумаційних робіт 24 квітня 2025 р. у Пужниках на Тернопільщині з’явилася інформація про черговий акт вандалізму на колективній могилі вояків УПА в Монастирі (Верхрата). Невідомі змінили таблицю на нелегальну з обурливим написом⁴⁷. Миттєво з’явилася спільна заява Міністрів культури України і РП з рішучим засудженням акту вандалізму, вчиненого проти одного

⁴⁴ Karwelis J. Ekshumacje na Wołyniu: nie ma i nie będzie: polsko-ukraińskie spory i pamięci historyczną: w relacjach polsko-ukraińskich brakuje symetrii: zapowiedź ekshumacji ofiar rzezi wołyńskiej jest komunikatem jednej strony: rząd w Warszawie złożył deklarację bez pokrycia, która wpisuje się w prezydencką kampanię wyborczą w Polsce. *Do Rzeczy: tygodnik Lisickiego*. 2024. Nr 50 (9–15.XII). S. 46–47; Siemaszko E. Nie ma przełomu. *Nasz Dziennik*. 2025. Nr 22 (28. I). S. 11–12. Wikło M. Wołyński przełom?: znamy treść noty ukraińskiego MSZ, w której Kijów wyraża zgodę na przeprowadzenie prac poszukiwawczych i ekshumacyjnych przez polskie instytucje na swoim terenie. *W Sieci*. 2022. Nr 48 (Listopad 28 – Grudzień 4). S. 36–37; Wilkowski E. Nie ma przełomu w sprawie ekshumacji. *Powinność*. 2025. Nr 2. S. 35–39.

⁴⁵ Сурмяк-Доманська К. Нехай кістки моїх померлих живлять дерева. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-polshcha-shcho-dumayut-pro-eksgumaciyu-nashchadki-zhertv-etnichnih-chistok-na-volini-50484422.html>

⁴⁶ Drabik P. Tusk ogłosił sukces w sprawie ekshumacji. Były ambasador w Ukrainie gasi optymizm. URL: <https://www.fakt.pl/polityka/ekshumacje-w-ukrainie-czy-to-sukces-polski-jan-pieklo-komentuje/dq89msg>

⁴⁷ Podmieniono tablicę na pomniku UPA w Monasterzu. Sprawą zajmuje się policja. URL: <https://www.zlubaczowa.pl/news/wydarzenia/15584-podmieniono-tablice-na-pomniku-upa-w-monasterzu-sprawa-zajmuje-sie-policja>

з українських місць пам'яті й покладено відповідальність на третю сторону: “Це свідомо провокація, яка слугує, серед іншого, інтересам країни-агресора – росії, та має на меті зашкодити конструктивного діалогу, який триває останніми місяцями між двома країнами”⁴⁸. Шеф МЗС РП Радослав Сікорський прокоментував їх наступним чином: вчора нарешті розпочалися після років ексгумації; ми знайшли відповідну формулу, що не будемо торгуватися про померлих, а лише обидві сторони виконують свій християнський обов'язок, те що ми повинні”⁴⁹.

Суспільний резонанс

Як приклади суспільного резонансу можемо розглянути випадки Острівків – Волі Островецької (найдослідженіший випадок знищення польського населення) та Бірчі. Важливим є з яким посилом подавали інформацію про першу ексгумацію у Острівках та Волі Островецькій у польських медіа. “Стало це можливим завдяки падінню комуністичної імперії й здобуттю незалежності України. Прихильність і велика допомога української влади та прагнення з'ясувати подробиці того вражаючого злочину уможливили здійснення ексгумацій та належне поховання за католицьким обрядом”⁵⁰. Натомість медіа, які репрезентували позицію правих, наголошували на ролі кресових середовищ у проведенні ексгумацій, які інтерпретували як переконливий доказ бандерівських мордів; на їх переконання, результати цих досліджень наче заскочили українську владу, яка на довгі роки заморозила можливості наступних розкопок і вшанування колективних могил, а від польської держави не дочекалися жодних реакцій, оскільки та толерувала східному сусідові. Чимало дискусій викликала й ексгумація влітку 2008 р. останків понад 200 поляків, вбитих, за попередніми оцінками експедицією Леона Попека, упівцями у серпні 1943 р. у с. Острівки Волинської області. Польське радіо повідомляло про розкопки та знайдені сотні останків малих дітей до 6 років і 50 – віком до 12 років. Решта скелетів, за припущенням поляків, належала їхнім матерям. Не менш резонансною виявилася ексгумація у Острівках на Trupim pole 2011 р. про яку писали центральні та місцеві медіа. При цьому в одному матеріалі йшлося і про протидію ексгумаційним

⁴⁸ Спільна заява Міністрів України і Республіки Польща. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-kultury-ukrayiny-i-respubliky-polshha/>

⁴⁹ Sikorski o ekshumacjach: znaleźliśmy właściwą formułę, że nie bedziemy się targować o zmarłych. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/sikorski-o-ekshumacjach-znalezyliśmy-właściwa-formule-ze-nie-bedziemy-sie-targowac-o>

⁵⁰ Wira Paweł. Ekshumacja ofiar zbrodni UPA *Polska Zbrojna*: gazeta codzienna Wjolska Polskiego. 1992. Nr 206. 20 Październik. S. 3.

роботам з боку українських націоналістів, і про приїзд голови Волинської обласної держадміністрації, з уст якого звучали слова “Вибач мені. Так прикро” Леону Попеку (родина якого там загинула), а у відповідь звучали вибачення польського дослідника (родина Бориса Климчука загинула від рук польських партизан)⁵¹.

Резонансними виявилися й події навколо вшанування бійців УПА, які загинули під час нападу на Бірчу (Перемишльський повіт). На початку 1990-х рр. Анна Карванська-Байляк, дружина загиблого сотенного Дмитра Карванського, розпочала пошуки місця поховання. Могили вояків віднайшли на приватному обійсті Яна Лашкевича. Господар там висівав конюшину та випасав худобу. Коли у липні 1992 р. до Бірчі приїхав Євген Місило, як представник Анни Карванської-Байляк, власник поля вказав місце зі словами: “Ось тут лежать ті бандити!...”. Ян Ляшкевич неприхильно поставився до пропозиції встановити хреста на місці поховання. Анна Карванська-Байляк розпочала майже десятилітні старання перед владою та громадськістю щодо перепоховання решток полеглих. Властиво особливістю ситуацію було проведення поміж іншого ексгумації останків. Українська громада з обуренням сприйняла вміщену у пресі інформацію щодо проведення ексгумаційних робіт у Бірчі та начебто відсутність останків полеглих. Градус незадоволення підняв факт, що про початок робіт жодним зацікавленим організаціям та особам не було доведено було про це до відома. Припускали навіть, що насправді нічого не проводили, а ходило лише про закриття справи⁵². Проблему висвітлювала польська загальнонаціональна й регіональна преса та телебачення (окремо тут згадаємо тут роль знаного польського публіциста Павла Смоленського⁵³), а громадські слухання у Бірчі повністю публікувала „Gazeta Wyborcza”.

Прикметним слід уважати, що суспільну підтримку отримала ініціатива Українського інституту національної пам’яті щодо організації пошукових та ексгумаційних робіт щодо польських поховань. 4 жовтня 2024 р. Нарада Християнських Церков України висловлюючи свою позицію, серед іншого, ствердила відповідність намірів УІНП духові

⁵¹ Serwetnyk T., Zychowicz Piotr. Dzieci na Trupim Polu. *Rzeczpospolita*. 2011. 13 lipca.

⁵² Дрозд Р. “Конфлікт пам’яті”: до питання про вшанування жертв польсько-українського протистояння 1940-х рр. на території сучасної Польщі. *Український історичний журнал*. 2020. № 5, С. 99.

⁵³ Смоленський П. Похорон різнуна / Пер. з пол. А. Бондар. Київ, 2006. С. 25–40.

громадських настроїв, базованих на християнських засадах та бездискусійність справи належного вшанування пам'яті загиблих⁵⁴.

Надпромовистим слід уважати суспільний резонанс, який викликали ексгумаційні роботи у Пужниках⁵⁵. Попри всі офіційні заяви для частини польського суспільства ексгумації далеко не закрили волинського питання⁵⁶.

⁵⁴ Ексгумація польських поховань: Нарада Християнських Церков України підтримала позицію Інституту національної пам'яті. URL: <https://ugcc.ua/data/eksgumatsiya-polskych-pohovan-narada-hrystyyanskyh-tserkov-ukrainy-pidtrymala-pozytsiyu-institutu-natsionalnoy-pamyati-5660>

⁵⁵ Kozubal M. Tajemnica wsi Pużniki. *Rzeczpospolita*. 2023. Nr 251 (27.X). S. A4; Kozubal M. Ekshumacje problemem dla relacji z Ukrainą. *Rzeczpospolita*. 2025. Nr 24 (30. I). S. A 1, A 3; Olszewski M. Ekshumacja w Pużnikach: ofiary zbrodni odzyskują nazwiska. *Gazeta Wyborcza*. 2025. Nr 91 (18 kwietnia). S. 1; Olszewski M., Andrusieczko. Ekshumacja i prowokacja: szukają szczątków ofiar UPA w Ukrainie. *Gazeta Wyborcza*. 2025. Nr 96 (25 kwietnia). S. 1; Płużański S. Polskie ekshumacje na Ukrainie: dlaczego Pużniki? w *Sieci*. 2025. Nr 6 (3–9 lutego). S. 53–55.

⁵⁶ Piętka B. „Tragiczne okoliczności” zamiast mordu: bez przełomu czyli ekshumacja w cieniu kultu zbrodniarzy. *Przegląd*. 2025. 19–25 maja. Nr 21. S. 15–18.

Висновки

У ході українсько-польських історичних дискусій час до часу виринає проблема проведення ексгумацій як способу розв'язання суперечок. Однак і донині в цій справі зроблено небагато.

Вихідним пунктом у розмові про ексгумації є розуміння того, що їх не можна розглядати як спосіб окреслення та підрахунку жертв⁵⁷, а як можливість гідного їх вшанування та поховання. Хоч, слід визнати, що спокуса використати їх як спосіб підтвердити слушність усталених підрахунків (у польському випадку), або ж довести їх перебільшення (в українському) є надвеликою. Так, до прикладу дослідники звертають увагу на ексгумації як найпростіший спосіб доведення невідповідності цифрових даних дійсності (як приклад наводячи результати ексгумацій у неіснуючій нині місцевості Гай (Сокунь Ковельського повіту), коли було перепоховано 79 польських жертв конфлікту (проти озвучених у Владислава та Еви Семашків – 600 осіб)).

Підсумовуючи, висловимо декілька важливих на нашу думку міркувань. Передовсім, фахове і об'єктивне дослідження решток останків жертв українсько-польського протистояння у 1940-х роках є важливою умовою для відновлення історичної правди (до чого прагнуть обидві сторони). Наступне. Безумовно і бездискусійне належне перепоховання решток тіл, незалежно від сторони конфлікту і країни, де вони нині знаходяться, є точкою дотику в українсько-польських відносинах (з огляду на ті гуманітарні цінності, які сповідують і українці, і поляки). І врешті-решт, присутність теми ексгумацій у медійному просторі є важливим елементом, з одного боку моніторингу настроїв суспільств, з іншого – формування запиту на спільні ціннісні ідеали пошани до тіл загиблих.

Оксана Калішук

ORCID ID: 0000-0003-1272-7920

⁵⁷ Саме так трактують ексгумації у своїх працях: Czesław Partacz. Ludobójstwo OUN-UPA na Kresach Południowo-Wschodnich. Dawne Kresy Południowo-Wschodnie w Optyce Historycznej i Współczesnej / pod redakcją Witolda Listowskiego. Tom 13. Kędzierzyn-Koźle, 2021. S. 11.